

INSTITUTION, INSTITUTIONALIZATION, DEINSTITUTIONALISATION

Abstract: The article examines the concepts of institution and institutionalization in the context of the ongoing deinstitutionalization in Bulgaria. Today it is believed to have returned to the family and the community more than 5300 children who lived in an institution. For successful reintegration and socialization of children and families are supported by the government and by NGOs working with problem children, often running government delegated activities.

Author information:

Krasimir Braykov
PhD student
at Konstantin Preslavsky – University of Shumen
✉ nb_braykov@abv.bg
🌐 Bulgaria

Keywords:

Institution, institutionalization, deinstitutionalization, social victimization.

В социологията понятието „институция” се описва като „редовно повтарящи се в течение на продължително време социални практики, санкционирани и поддържани с помощта на социални норми и имащи важно значение в обществото” [1].

В българската социология социалната институция се дефинира като „един от основните субекти в обществената действителност”, в която се „извършва определена дейност по създаването на материални и духовни блага, по обслужването на хората при задоволяване на техните потребности, по управлението на обществото” [7, с.168]. Социалната институция включва определен брой хора, социални вещи и „дадена съвкупност от социални предписания, норми и правила (писани или неписани), които регламентират изпълнението на функциите на И.с., нейното поведение, работата на хората в нея” [7, с.168]. Между хората в рамките на една институция съществуват „отношения на координация и субординация съобразно конкретната система от социални роли” [7, с.168] и социални статуси.

Съществува особеност, свързана със смисловото значение и сериозните съдържателни разлики между понятията „институция” и „институционализация”. Обикновено под институционализация се разбира *процесът*, а също така и *резултатът от процеса*, в който социалните действия се превръщат в устойчиви социално-структурни отношения и взаимодействия. В същото време „институционализацията” се разглежда и като процеса, и възникващото – в резултат на този процес – такова състояние на социалните актьори, при което те стават неспособни или неприспособени за независим социален живот извън институцията [2]. С други думи процесът на институционализация „...предполага повече или по-малко продължително нарастване и изкристализиране на относително стабилни норми, ценности и правила за поведение в различни социални и организационни форми” [7, с.168].

Пример за подобно значение на термина „институционализация” – т.е. социалните актьори са неспособни или неприспособени за независим социален живот извън институцията, са Домовете за деца от 7 до 18 години. Подобна институционализация обикновено протича в т.нар. от Гофман „тотални институции”. Ключов белег за тях е, че управлението на голям брой хора води до необходимостта от тяхното административно-бюрократично обединяване в групи, независимо дали това е ефективно за социалната организация [3].

Тоталните институции създават и постоянно поддържат напрежение между социалния – при децата сведен до домашния – и институционалния свят, а това напрежение се използва като един от механизмите за управление, като инструмент, социална технология на властта и доминацията. Фактически, индивидът – в нашия случай детето – влиза в институцията с някакво изградено на основата на неговия домашен свят „Аз”, или поне с генетично

формираните основи на бъдещия „Аз”. В условията на институцията „Аз”-ът най-често се развива или претърпява радикални изменения в сравнение с потенциалното си развитие в естествена социална среда. Гофман разкрива механизмите, с помощта на които се потиска „Аз”-ът на отделния индивид в условията на тоталната институция: откъсване от предишни социални роли, позиции и статус и силно ограничаване, стигащо до лишаване от право на индивидуалност. За тоталните институции е характерно разрушаването на обичайните отношения и връзки между човека и извършваните от него дейности. За отделния индивид част от тях, или всички стават неприемливи, безинтересни, наложени „от вън” – от правилата и нормите на институцията, прилагани от групата на персонала – и в краните случаи дори противни. Всяка проява на някаква защитна реакция най-често се превръща в мишена за нова атака и натиск (властова доминация) от страна на персонала за стриктно изпълнение на създадените, по мнение на част или на всички подчинени, неясни и неприемливи правила. Това, от своя страна, неминуемо води до увеличаване на разрыва, на социалната дистанция между голямата група на подчинените (или подвластните) и контролиращият (властово доминиращ) ги малочислен персонал. Всяка от тези групи е склонна да приеме другата в рамките на изградените негативни стереотипи за нея, като така се сформират общностите „Те” (подчинените) и „ние” (персоналът, властимащите – ръководители, възпитатели и др.). В тоталните институции се формират, развиват и сблъскват в официалното общуване два различни социални и културни свята, не винаги пресичащи се, а когато това става, то е недостатъчно и незначително. Този феномен е особено силно изразен в Домовете за деца. Животът на тези деца, тяхното ежедневие протича едновременно в две тотални институции – социалната (Дома за деца) и образователната (училището), като при това те никога (или почти никога) не са имали и не са пребивавали в обичайния, за всички останали социален/домашен свят. Нещо повече, децата в институции попадат в две различни групи на подчинените – от една страна това е групата на подчинените в Дома, а от друга – тази на училището. Към всяка от тези групи са налице множество неясни и неприемливи правила. По този начин децата от Домовете са подложени на много по-силен външен натиск и властова доминация. Естествена последица на това е по-голямата социална дистанция между тях и персоналът (учители и възпитатели) и съответно много по-трудно протичащият възпитателен процес. Струва ми се, че тези процеси са в основата на възникване и развитие на т.нар. социални патологии при децата, които ги превръщат в „жертви” на властовата доминация, на институционализацията, правейки неспособни за независим живот и в зависими от самата тотална институция – с други думи, властовата доминация и институционализацията на децата може да се разглежда като процес на *социална виктимизация*.

Един от начините за изграждане на обяснителни хипотези и модели на явленията и процесите, протичащи в домовете за деца, в т.ч. и домовете за деца с увреждания, е използването на теорията за тоталните институции и техните механизми на функциониране. Възможностите за анализ се разширяват при включване на концепциите за медукализация, социално изключване на децата с увреждания и др.

Например знае се, че в институции попадат най-често деца с увреждания, деца без родители, или с един родител, или от многодетни семейства. Според актуалните данни на ДАЗД около 80 % от децата в институциите имат семейство, но са настанени поради невъзможност да бъдат отглеждани в семейна или близка до семейната среда. Основните фактори, които обуславят настаняването на децата от семейства в неравностойно социално положение в специализирани институции, са свързани с бедността, социалното изключване и липсващия достъп до ресурси, в съчетание с недостатъчни или липсващи алтернативни на институционалната грижа услуги[6]. При бедни семейства наличието на увреждане на дете

води до допълнително и много сериозно финансово натоварване на семейството. Така още до навлизането в институцията, детето е „вплетено” в социална среда, в която доминират множество и различни негативни фактори. Попадайки в институция, голяма част от тези фактори не само, че не отпадат – част от тях остават (например бедност, социална изключеност и др.), а част само смекчават своето негативно влияние, но се прибавят и нови – обезличаване, медиализация и др.

Една от най-тежките последици на институционализацията на децата и младите хора с и без увреждания – успоредно със социалната виктимизация, е социалното отчуждение – разбирано като многообразни форми на ограничаване на личните, социалните, политическите и финансовите възможности тяхната стигматизация. Например в много страни от Централна и източна Европа (в т.ч. и в България) битува схващането, че децата от домовете са загубени за обществото, че те са само едно социално бреме и едва ли заслужават да бъдат обект на сериозна и адекватна грижа от страна на обществото. Медийните акценти върху девиантни прояви на тези деца само затвърждават подобни етикети и стигми.

Призивите за ликвидиране на тоталните институции за деца и възрастни започват в през 60-те и 70-те години на ХХ век в Западна Европа, САЩ, Канада, Австралия и Нова Зеландия. Възникването и развитието на движението за деинституционализация е свързано с желанието да се отстранят социалната изолация, развитието на социална олигофрения, да се прекратят различни извращения, извършвани в тези институции върху хората с увреждания и др.

Познати са различни политики и практики на деинституционализация. Например във Франция още в началото на 19 век е имало две големи села от смесен тип, в които хората с увреждания са живеели равнопоставено с останалите жители и са вземали активно участие в социалния и икономическия живот на домакинствата. Великобритания и Италия са единствените европейски страни, които са се отказали от специални психиатрични заведения, а хората с психиатрични проблеми са били приведени в режим на свободно съществуване в обществото. Мнозинството от децата с тежки физически увреждания в мнозинството западноевропейски страни днес се възпитават по домовете си, а не в специализирани интернати, а децата с умствени увреждания по-често се хоспитализират, но продължителността на хоспитализацията е съществено съкратена. В тези страни продължават да съществуват специални училища, но условията на живот и образование в тях са максимално близки до семейната среда и целта децата и младежите с увреждания да се подготвят по начин, който да им позволи да преминават в общообразователните институции.

В България, още в началото на века е правен опит институция да се самореформира по пътя на изграждане фамилни общности [5]., но криворазбраното по това време запазване на всяка цена на големите групи попречи на реализирането на този проект.

Посочените по-горе данни показват, че процесите на деинституционализация вече са в ход в България. Отделите „Закрила на детето”, като основен проводник на държавната политика за децата, са натоварени с извършването на обективна оценка на всеки конкретен случай, като практиката е да се направи всичко възможно да се реализира превенция на изоставянето. Тези отдели осигуряват сами, или с външни доставчици на услуги ефективна социално-психологическа и материална и финансова подкрепа в семейна среда и по този начин „свиват” входа в институциите. И обратно – изходът от домовете за деца вече е много по-отворен, отново в резултат на ефективна работа и подкрепа на детето и семейството за успешна и трайна реинтеграция.

Днес се смята , че са върнати в семейството и в общността над 5 300 от децата, живели в институция. За успешна реинтеграция и социализация семействата и децата се подкрепят от

държавата и от НПО, работещи с проблеми на деца, изпълняващи често държавно делегирани дейности.

За децата, оставащи в институциите днес се грижат възпитатели, педагози, психолози, социални работници. Всеки от тях трябва да познава много добре и да прилага ефективно основите и методите на социалната работа, за да може успешно да улови и формулира проблемите на детето, да направи вярна оценка на рисковете за него и на потребностите, да изработи и приложи най-ефективния план за действие и за развитието на едно дете. Освен това всеки от този педагогически колектив със своя професионализъм, компетентност и човешки качества, трябва да се води от някои основни измерения и принципи на възпитание на децата:

- принцип на практическа приложимост, реалистичност и връзка с живота;
- принцип на позитивност, опора на положителното, доверие във възможностите на възпитаника, съчетани с възискателност и изискване;
- принцип на възрастово и индивидуално-личностен психологически подход;
- принцип на единство във възпитателните въздействия и изисквания;
- съгласуваност, координираност и комплексен подход във възпитанието;
- системност, последователност, продължителност и непрекъснатост на процеса;
- хуманност и толерантност;
- възпитание в процеса на труда.

Въпреки някои частични успехи в процеса на деинституционализация все още съществуват множество проблеми. На първо място трябва да се спомене недостатъчния брой услуги за деца и семейства, които да отговарят комплексно на потребностите и неравномерно разпределение на територията на страната. За децата с увреждания е особено важно при тяхното социално включване да не се сблъскват с различни архитектурни и транспортни бариери, които днес са посевместен факт в страната и др.

В приетата стратегия за деинституционализация [8] (Стратегия 2010) под „деинституционализация” се разбира „процес на замяна на институционалната грижа за деца с грижа в семейна или близка до семейната среда в общността, като не се ограничава само до извеждане на децата от институциите. Това е процес на предотвратяване на настаняванията на деца в институциите, създаване на нови възможности за децата и семействата да получат подкрепа в общността и протича на много нива”. Подобна формулировка и заложените подходи, принципи и методи на работа в стратегията изискват въвеждане на съвременни, интердисциплинарни методи на работа със семействата и децата, наличие на финансов ресурс, многообразие от социални услуги и свободен достъп на децата и семействата до тях и др.

Съвременният период на деинституционализация носи в себе си остатъци от държавната политика на близкото минало. Практическият опит в Европа е показал – примерите с Италия и Великобритания, че дори при успешно провеждане на деинституционализацията, се запазва тенденцията да се използват традиционни авторитарни подходи и методи за организация на социалното обслужване на децата в риск [4]. Дори само поради това, че деинституционализацията предполага въвеждането на нови, кардинално различни подходи на организация. Самият процес на деинституционализация се сблъсква често със съпротива както от страна на специалистите, така и от страна на децата в риск. В България липсват изследвания върху процесите на деинституционализация, а приеманите и прилаганите социални политики и практики към оглеждането, възпитанието и образованието на децата в риск често изглеждат стихийни, авторитарни и изключващи мнението на самите деца, техните реални потребности. Самата „философия” за бърза, тотална и извършена веднага деинституционализация, без реално съществуваща „гостоприемна” социална среда за тези деца, е изключително вредна.

Основният извод, който се налага е свързан с необходимостта от критичен анализ на съвременните тенденции в процесите на институционализация и деинституционализация, на социалната интеграция и включване на децата в риск с цел да се постигне оптимизиране и повишаване на ефективността на тези процеси. Докато усилията в тази посока, както и формирането на социалната политика, се ограничават – в една или друга степен – от организационни изменения „отгоре” едва ли могат да се очакват сериозни позитивни резултати.

References:

1. **Abarkrombi, N., St. Hili, B., S., Turner, 1993:** Svetoven rechnik po sotsiologiya, Burgas, 1993
2. **Jerry, D., 1999:** Bolshoy tolkovy sotsiologicheskiy slovar. VECHE-AST, Moskva, 1999
3. **Goffman, E., 1961:** Asylums: essays on the social situation of mental patients and other inmates. Anchor Books, 1961
4. **Ilieva, S., Veselinova, I., 2005:** Upravlenie na sotsialno-pedagogicheskite institutsii, Sofia, 2005
5. **Ilieva, S., 2002:** Nova organizatsiya na grizhata za detsa v DOVDLRG, Sofia, 2002
6. **Ilieva, S., 2008:** Vavedenie, V: Sb. Institutsiite za detsa – “za” ili “protiv” – Studentski razmisli, Shumen, 2008
7. **Mihaylov, S., 1997:** Institutsionalizatsiya, V: Entsiklopedichen rechnik po sotsiologiya, izd. BAN, Sofia, 1997
8. Natsionalna strategiya “Viziya za deinstitutsionalizatsiya na detsata v Republika Bulgaria”, 2010